

Слађана Ристић-Горгнев

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

Центар за црквене студије, Ниш – Србија

СИСТЕМАТИЗАЦИЈА ЗНАЊА У ДЕЛУ СВ. КЛИМЕНТА АЛЕКСАНДРИЈСКОГ

Апстракт: Извор целокупног знања, по тврђењима св. Климента Александријског, налази се у *логосу*. Зато све науке треба да иду ка истом циљу и треба да иду истим путем, с том разликом што ниже науке прелазе само први део пута, доводећи до филозофије, а филозофија води даље до богословља. Док је у полемици, са научницима, истицао значај филозофије, дотле је у полемици са гностицима, истицао значај вере. У сваком знању је, по његовом мишљењу, садржан и елемент вере, па су вера и знање нераскидиво повезани јер је акт вере неодвојиви део сазнајне процедуре. Свако расуђивање позива се на некакво веровање, на нешто што претходи доказу, некакаву хипотезу, или се позива на нечији ауторитет. Хришћанско знање има свој двоструки извор: веру и знање, зато су и откривење и филозофија подједнако важни. Пренаглашавање било ког од ова два елемента често води до нарушавања *истине* која је садржана у целини и складном функционисању свих човекових богосазнајних способности.

Кључне речи: систематизација, знање, вера, науке, филозофија, богословље, *логос*.

Александријска школа, којој је припадао св. Климент Александријски, поред богословских дисциплина, давала је и широко енциклопедијско образовање, укључујући ту и познавање грчке филозофије. Она је, великим делом, наследила и хеленски начин образовања, па су се од наука изучавале: дијалектика, реторика, музика, геометрија, аритметика, граматика и астрономија.

Проучавање филозофије омогућавало је разумевање хеленског начина мишљења, а то је било посебно важно због апологетике, која је имала за циљ одбрану и појашњење хришћанске вере. Али не само то, на грчком језику постојао је разрађени језички и методолошки систем, преко кога су се образовали људи тога времена. Александријска школа била је посебно карактеристична по томе што се у тумачењима Светог писма користила алегоријским методом, јер је сматрала да је, у многим случајевима, дословно тумачење претесно за изражавање божанских порука и божанске природе. То није било карактеристично за све катихетске школе, неке су сматрале да инсистирање на алегоријској методи, може да доведе до преслободног тумачења светих списа, па су се залагале за тумачење у слову. Таква је, рецимо, Антиохијска школа, којој је био ближи историјски, односно дословни метод у тумачењу Писма, што не значи да је одбацивала алегоријски метод, него га је укључивала као додатни метод.

Св. Климент Александријски (Тит Флавије Климент) био је на челу Александријске школе после учитеља Пантена, који је био најпре стоик, да би

касније прешао у хришћанство. Од њега су остала три списка: *Protreptikus* (Подстицање, Саветовање), *Pedagogus* (Учитељ, Васпитач) и *Stromata* (Зборници, Шаренице). Неки научници у његовој трилогији виде иницијацију, односно увођење у хришћански живот које се остварује кроз три нивоа – уверење, дисциплину и знање и одговара стадијумима приближавања Богу: прочишћење, иницирање и созерцање.

Он свој рад започиње проучавањем значаја филозофије за хришћански живот. Показује како је вера повезана са знањем, али ипак наглашава важност откривења у односу на разум. Хришћанско знање има свој двоструки извор: веру и знање, зато су и откривење и филозофија подједнако важни.

Стил св. Климента Александријског је тежак, његова дела су пуна извода и цитата и тешко их је свести на јединствену доктрину, док он сопствени рад упоређује са ливадам где све врсте цвећа расту насумице.

„У мојим књигама не тражите ни реда, ни изобиља; ја сам имао за циљ да компликујем и међусобно мешам предмете, како би их могли разумети, само они који знају и који су пажљиви“¹.

Мада није био систематичан, односно наслови и теме писани су необичним редом, ипак се, већ на основу наслова ових дела, може уочити одређена целина. Сви списи ипак су повезани међу собом. У првом спису, *Protreptikus*, он се обраћа Хеленима и подстиче их на размишљање о вредностима и истинама хришћанства. У другом спису, *Pedagogus*, излаже основе хришћанства указујући на важност Бога као првог и јединог учитеља, а у трећем спису, *Stromata*, излаже своје разумевање филозофије хришћанства и обраћа се већ зрелим хришћанима.

„Он овде износи многа мишљења Грка и варвара, оповргава лажна учења јересоначелника. Свему томе додаје он и мишљења филозофа, јер назив дела *Стромата* потпуно одговара његовом садржају“².

Основни задатак Климента био је да хришћанство учини разумљивим хеленском свету и да, на неки начин, направи везу између грчке филозофије и хришћанства. Можда је то један од разлога што се он у својим делима највише бави односом вере и знања, односно теологије и филозофије. Он сматра да између филозофије и Јеванђеља нема потпуне супротстављености, јер и једна и друга стреме ка Богу. Он у својим делима говори о надмоћи хришћанства над хеленизмом, при том их не супротставља, него задржава крајње афирмативни однос према дометима грчке филозофије.

„Филозофија је била неопходна ради очувања праведности до доласка Господа, а чак и данас она је корисна ради развоја истинске религије, као припремна дисциплина за оне који вери приступају посредством очигледне демонстрације. Јер Бог је почетак сваког добра: било непосредно као у Старом и Новом Завету, било посредно као у случају филозофије“³.

Из овога, може се видети да св. Климент сматра да је за сваког веома важно изучавање филозофије, за оне који нису хришћани она служи као припремна дисциплина, а образованим хришћанима помаже у проучавању и разјашњењу богословља.

„Треба следовати путем посвећивања у знање, тј. у складу с мистичким посвећењем, тако ћемо постати спремни да саслушамо садржај гностичког Предања“⁴.

1 К. Александријски, *Stromata* I, 48,

2 Е. Кесаријски, *Црквена историја* 6, 13.

3 К. Александријски, *Stromata* 1, 5.

4 К. Александријски, *Stromata* 1, 1.

У учењу св. Климента о предању, његова гностичка настројеност долази до изражаја јер он говори о предаји знања преко појединих личности. У хришћанској традицији, присутне су две тенденције: једна – која наглашава ауторитет личности и друга – која наглашава ауторитет црквене хијерархије као места истине. Историја Цркве познаје примере светитеља и мистика који су лично достигли виши ступањ богопознања, али такви светитељи никада нису полагали право на посебан ауторитет и нису одбацивали Цркву. Св. Климент Александријски имао је позитиван однос према знању, па према томе, и према личности која је досегла то божанско знање, али он није одбацивао Цркву, већ је остао у заједници са њом. За разлику од њега, постоје гностици, као рецимо Валентин, који су прекинули везу са Црквом и основали своју сопствену заједницу.

За св. Климента Александријског *gnosis* је позитиван појам и он сматра да је образовање важно за сваког човека, па, сходно томе, ни хришћани не треба да га одбацују. Мада је хришћанство по својој природи окренуто вери и искуству, Климент јасно говори да то не значи одбацивати знање, већ успоставити праву меру између знања и вере. Пренаглашавање било ког од ова два елемената често води до нарушавања **истине** која је садржана у целини и складном функционисању свих човекових богосазнајних способности. То је посебно важно, сматра Климент, за богослова, јер му познавање наука и филозофије помаже да успостави везу између хришћанства и света који га окружује.

* * *

Извор целокупног знања, по Климентовом мишљењу, јесте Логос. Логос је Творац света, кроз њега се остварило откровење у Старом и Новом завету, али и откровење у хеленској филозофији. Слично св. Јустину Филозофу, Климент је склон тумачењу да је филозофија дар Божји и да је она људима послата од Бога.

„Али могуће је чак да је филозофија била дата Грцима непосредно, јер је она била Педагог (Гал. 3, 24) Хеленима на путу ка Христу – исто што је закон био за Јевреје. На тај начин филозофија је била предходна припрема која човеку просеца пут ка савршенству у Христу“⁵.

Његова основна тема јесте јединство истине које је изражено на различите начине, али које своју пуноћу открива у хришћанству. Зато он не одбацује ни филозофију нити све остале науке, већ сматра да свака од њих на свој начин испуњава, или допуњава истину.

„Науке не само што треба да стреме ка истом циљу, него и треба да иду истим путем, с том разликом што ниже науке, прелазе само први део пута, доводећи до филозофије, а филозофија води даље доводећи до богословља“⁶.

Систематизација наука о којој говори Климент Александријски великим делом говори о његовом односу према знању, али и о духу његовог времена. Наука је дар од Бога као и знање, а најважније питање је циљ, односно сврха знања. Науке су постављене пирамидално, а на врху те пирамиде, јесте богословље преко кога се испуњава сврха претходних наука. Свака претходна наука само је степеница ка следећој. Овако систематизоване науке су, по мишљењу Климента, означавале очување органског јединства истине. Све науке су припрема духа за филозофију, а филозофија је припрема духа за теологију. Он није сматрао да хришћанство може да страда проучавањем наука и филозофије, већ је сматрао маловерницима оне који су одбацивали филозофију и бојали се логичке дискусије.

5 К. Александријски, *Stromata* 1, 5.

6 К. Александријски, *Stromata* VI, 11.

Он је филозофију бранио од оних теолога који су је сматрали сувишном или извором јереси, али ју је бранио и од оних који су сматрали да се сва истина исцрпљује само у припремним емпиријским наукама.

„Многи заведени лажним сјајем припремних наука, које су у суштини само служавке, презиру науку господарицу, т.ј. филозофију, и остарели су једни у музици, други у геометрији, многи у граматици, а велики део у реторици. Међутим науке и уметност само уче душу, као што је тачно запазио Платон, да посматра предмете који се умом могу схватити“⁷.

Ниједна наука не испуњава сврху сама за себе, него само у заједници са осталим наукама. Пут истине је, дакле, један, али се у њу, као у велику реку, сливају потоци са свих страна⁸.

Св. Климент Александријски наглашава да је погрешно бавити се неком емпиријском науком, а не разумети њено место у систему наука. Свака истина своју изворност налази у Богу. Зато, без обзира на то што се Грцима пребацује да су геометрију научили од Египћана, астрономију од Вавилонаца, медицину од Трачана, а осећање поштовања божјих закона од Јевреја, сва ова истина и знање потичу из истог извора, а тај извор је Бог⁹.

Високу вредност св. Климент придаје филозофији називајући је господарицом, односно краљицом свих наука. Климент је задржао хеленски поглед на филозофију дајући јој највеће место међу наукама, с том разликом што је допуњује хришћанском филозофијом. Он се користи Платоновом аналогијом када жели да покаже да је филозофија краљица наука. Филозофија се служи умом, а ум контролише све остале делове човековог бића, зато и филозофија треба да контролише остале науке, јер једино тако знање и наука могу да испуне своју сврху. Сврха, пак, саме филозофије исцрпљује се у богословљу, зато филозофија заслужује више достојанства и поштовања од осталих наука.

Сви филозофи мање или више говоре о Богу. *Зато иако невољно они признају да је Бог један, неуништив, он је извор постојања и вечан*¹⁰. О Богу, водећи се мислима св. Климента, на врло јасан начин говори и Платон: *„Он је узрок свих добрих ствари. Он је мера истине свих постојања, знање о Богу је мера увиђања истине”*¹¹.

Филозофија је на сваки начин божанска, јер она тражи истину, зато се њоме не може бавити само ради забаве, или ради просте размене речи и имена, већ само ради поправљања себе и стицања божанске врлине¹². Разумност о којој говори филозофија увек је повезана са великодушношћу и племенитошћу. Бављење филозофијом може нас одвести до небеских врата, јер Бог даје знање заједно са разумевањем (*phronesis*)¹³.

Св. Климент сматра да је хеленска филозофија поступила управо по библијској препоруци: *Тражите и наћи ћете, куцајте и отвориће вам се!* (Лука XI 9). За оне који су искрено тражили и куцали, филозофија је отворила пут ка Богу и пре Христа, јер је немогуће пронаћи ако се не тражи и тражити, а не пронаћи, зато он посебно цени Платона и Аристотела који су се високо попели на лествици познања.

7 К. Александријски, *Stromata* VI, 11.

8 К. Александријски, *Stromata* II, 3.

9 К. Александријски, *Stromata* II, 3.

10 К. Александријски, *Protreptikos* V, 2.

11 К. Александријски, *Protreptikos* V, 2.

12 К. Александријски, *Stromata* VIII, 1.

13 К. Александријски, *Stromata* II, 3.

* * *

Свим људима је, без обзира на то какав таленат поседују усађено, одређено интересовање за Бога. То може бити било која наука и свака је, на свој начин, дар од Бога. Зато он сматра да таленат за филозофију не треба одбацивати, јер је она способност човека да се и разумом приближи Богу. Позив на мудрост и на знање не треба одбацивати, већ га треба умножавати. Знање се, по мишљењу Климента Александријског, остварује комбинацијом талента, образовања и вежбања¹⁴.

Док је у полемици са научницима истицао значај филозофије и знања, дотле је у полемици са гностицима, истицао значај вере. Гностици су сматрали да је спасење предодређено само за изабране и то само за оне који су овладали „вишим божанским знањем“. Св. Климент сматра да је предност вере у томе што је она краћи пут до знања и што је доступна свима. Знање је важно, али и они који дубоко верују могу да постигну знање о Богу. У сваком знању, сматра св. Климент, садржани су елементи вере. Вера и знање су нераскидиво повезани, акт вере је неодвојиви део сазнајне процедуре. Онај који расуђује логички, увек уноси у расуђивање нешто што претходи доказу, некакаву хипотезу, или се позива на нечији ауторитет. Свако расуђивање позива се на некаку веру, или на нешто чему није потребно даље доказивање; зато он сматра да је правилније говорити не о потчињености, него о јединствености вере и знања. Унутрашња реч је вера (*pistis*), а изговорена реч је знање (*gnosis*). Св. Климент Александријски први јасно формулише принцип узајамности вере и знања.

Када говори о богопознању, св. Климент Александријски прави разлику између природног богопознања и оног које се добија откровењем. Природно богопознање одвија се кроз спољашњи и унутрашњи свет. Спољашње богопознање остварује се кроз садржај и узвишеност природе и творевине, а унутрашње богопознање кроз садржај душе. Ово природно богопознање доводи до идеје о постојању Бога и о томе да он јесте, али не и до откривања његове природе или смисла његових дела, зато је неопходно богопознање које се остварује кроз Откровење.

По мишљењу св. Климента, хришћански Бог је трансцендентан, тајанствен и неисказив по својој суштини. Језиком може да се изрази само нешто што је одређено и што има границе, а Бог је бесконачан и неодређен. Зато сва расуђивања о Богу могу да буду само прелиминарна и хипотетична, али не и строго доказива. Да би се уопште могло замислити шта је Бог, мора се користити моћ апстракције, и то она која ће на крају искључити сваку апстракцију. Зато он предлаже апстраховање од дужине, ширине и дубине и свођење на тачку, а, затим, апстраховање и од тачке, да би се прешло у свет трансцендентног. Оно што остане после тачке, јесте Бог¹⁵.

Св. Климент Александријски имао је темељно познавање библијске, хеленске и хришћанске књижевности, што њега одређује као писца широког познавања и културе. Али, посебно је карактеристична његова тријатична методологија која, заправо, говори о човеку великог духа, отвореног и храброг у мишљењу. Ширина духа јесте једна важна карактеристика његових дела у којима се осећа снажна филозофска аргументација. Захваљујући њему, сачуван је велики број цитата из антике.

Он нема неку велику техничку прецизност и, као што је већ речено, није ни имао велики афинитет ка систематичности. Био је, пре свега, хришћански филозоф,

14 К. Александријски, *Stromata* II, 3.

15 К. Александријски, *Stromata* VI, 11.

али се трудио да знању укаже достојно и важно место у филозофији хришћанства. За разлику од гностика који су се, великим делом, кретали ка рационализацији вере, тврдећи да знању треба дати предност, он је говорио о подједнакој важности и једног и другог. Савршенство се постиже и знањем и вером, мада је вера добар пут за оне који, из неког разлога, не могу да се образују. Гноза је, према његовим тврдњама, савршено знање.

* * *

Савршени хришћанин има увид у „велике тајне“ човека, природе и задобија велике врлине које обичан хришћанин прихвата без јасних увида. Неки су критиковали св. Климента тврдећи да преувеличава моралну вредност верског знања, али се мора имати на уму да он не хвали некакво механичко знање, већ знање које се претвара у љубав. Савршени хришћанин, у ствари, прави је гностик. Савршени хришћански живот води потпуној преданости љубави која се огледа у љубави према Богу и у љубави према ближњем.

Његова књига *Учитељ* или *Педагог* наглашава важност учитеља, односно оног који предаје истину. Први Учитељ истине је Бог, а божји најбољи ученици постају учитељи људима и они преносе благодат, дар, поуке и божанску љубав свету. Из истог разлога, у свим духовним и религијским традицијама наглашава се значај и улога учитеља, односно духовног оца у образовању. Посебно се наглашава однос који постоји између учитеља и ученика:

„Такав савез је уосталом велика духовна тајна, коју изводи сам Бог... У том срдачном савезу је сва сила и суштина завета, кроз њега се на немоћног ученика излива сва сила оца“¹⁶.

Сам Логос, дакле, јесте онај који води бригу о трансформацији човека, али је духовни учитељ неоопходан како би процес могао да се одвија несметано. Св. Климент зато сматра да су верници као деца и стално подесећа колико је важно приближити се тој дечијој вери коју одликује једноставност, искреност, скрушеност, радост. Деци је потребна заштита, управљање, безбедност како би могла да се смеју, играју и уживају.

Људски живот је на различите начине окренут Логосу, зато је човекова насушна потреба да оствари савез са Богом и да се на Бога ослања не само у великим делима него и у свакодневном животу. Св. Климент зато не занемарује давање инструкција о свакодневном животу хришћанима којима поручује да се морају трудити да се, упркос обавезама, њихов живот треба одвијати по некаквом поретку. Климент никад не губи из вида своју непосредну намеру: да уведе у хришћански морал и живот, а у складу са принципима Јеванђеља. Овај део његових списа посвећен је лаицима, зато идентификује и тумачи захтеве које друштво намеће свакодневном животу хришћана.

Као и у теоријском, тако и у практичном животу, св. Климент Александријски има у виду грчку традицију, мада је открива и тумачи у новој хришћанској перспективи и у корелацији са Јеванђељем.

Његова дела одишу свежином, ерудицијом и литерарним талентом. Док пише о највишим начелима, прави дигресије у којима је дирнут чарима пролећа, диве се природи степе, небу и птицама. И поред опсежног бављења науком и телогижом,

16 Св. Теофан Затворник, *Старчество или живот под духовним руководством*, Манастир св. Пантелејмон, Лепчинце код Врања 1996, стр. 31.

св. Климент на тренутак проговори речима песника, што није страно ни осталим светитељима у хришћанству.

Поред тога што представља једног од утемељивача црквеног учења, дела св. Климента Александријског имала су велику улогу у разјашњењу и разумевању односа вере и знања. У неким списима, он темељно велича знање, а у неким другим, веру, те може да остави утисак како навија, или инсистира на значају једног или другог. Ипак, мора се имати у виду да су списи настали наменски, најчешће као апологије хришћанства, те су наглашавали управо онај аспект који је био запостављен. Упркос тој разноликости тема, стила и приступа, ипак се може увидети да св. Климент Александријски никада не губи из вида целину која се огледа у скоро прецизној систематизацији знања. У тој систематизацији, он посебно место даје филозофији која спаја свет емпиријских и духовних наука.

Литература

- Аверинцев С., Медведев П.И., *Преглед византијске филозофије*, Плато, Београд, 1996
- Жилсон Е., *Филозофија у средњем веку*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1997.
- Коплстон Ф., *Историја филозофије II, Средњовековна филозофија*, БИГЗ, Београд, 1989.
- Коцијанчич Г., *Посредовања, Увод у хришћанску филозофију*, Јасен, Никшић, 2011
- Климент Александријски, *Stromata, Protreptikos* (*Clement of Alexandria*" by Francis P. Havey, in the *Catholic Encyclopedia*, 1908.)
- Мајендорф Ј., *Увод у светоотачко богословље*, Пролог, Врњачка бања, 2008
- Мајоров Г., *Формирање средњовековне филозофије*, Графос, Београд, 1979
- Reinhold Koltz, *Titi Flavi Clementis Alexandrini opera omnia* (E.B. Schwickerti, Lipsiae 1831)
- Св. Теофан Затворник, *Старчество или живот под духовним руководством*, Манастир св. Пантелејмон, Лепчинце код Враћа, 1996, стра
- Татакис В., *Историја византијске филозофије*, Братство св Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 1996.
- Флоровски Г., *Источни оци IV века*, Братство св Симеона Мироточивог, Врњачка бања, 1997.
- http://www.verujem.org/sveti_oci/klimanet_aleksandijski_pedagog.htm

Sladjana Ristić-Gorgiev

**SYSTEMATIZATION OF KNOWLEDGE
IN THE AREA OF ST. CLEMENT ALEXANDRIA**

Source of all knowledge on St. Clement was the logos. Because of all science needs to go towards the same goal, and should follow the same path, with the difference that the lower Sciences, pass only the first part of the road that leads to philosophy. Philosophy goes further and leads to theology. While the debate with the scientists stressed the importance of philosophy, is the point in the controversy with the Gnostics emphasized the importance of faith. In any knowledge by St. Clement is contained in faith, and the faith and knowledge are inextricably linked because it is an act of faith, an integral part of the learning process. Christian knowledge has a double source: faith and knowledge, and therefore the revelation and philosophy equally important overemphasis on either of these two elements often leads to a distortion of the truth that is contained in the whole and harmonious functioning of all human cognitive abilities.

Key words: systematization, knowledge, faith, sciences, philosophy, theology, logos.